

O'ZBEK TILIDA QO'SHIMCHALARNING SEMANTIK VAZIFASI

Shojonova Mahliyo Azamat qizi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti
o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-kurs talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18219051>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05-yanvar 2026 yil
Ma'qullandi: 08-yanvar 2026 yil
Nashr qilindi: 12-yanvar 2026 yil

KEYWORDS

qo'shimcha, semantika, affiks,
ma'no, so'z yasalishi,
grammatik ma'no,
kichraytirish, erkalash, zamon,
shaxs, kelishik.

ABSTRACT

Ushbu maqolada o'zbek tilida qo'shimchalarning semantik vazifasi, ya'ni so'z ma'nosining shakllanishi, kengayishi va o'zgarishidagi o'rni tahlil qilinadi. Qo'shimchalarning so'z yasalishi, grammatik munosabatlarni ifodalashi hamda emotsional-semantik ma'nolar yaratishdagi roli ko'rsatib beriladi. Maqolada derivatsion va flektiv qo'shimchalarning mazmunini yuklamalari misollar asosida o'rganiladi.

O'zbek tili agglutinatив tillar sirasiga kiradi va bunday tillarda qo'shimchalarning vazifasi nihoyatda katta ahamiyatga ega. Tilning lug'aviy fondi ham, grammatik tizimi ham asosan qo'shimchalar orqali kengayadi, o'zgaradi va takomillashadi. Qo'shimchalar so'zning ma'nosini tubdan o'zgartirishi, unga yangi semantik jihat qo'shishi yoki mavjud ma'noni yanada aniqlashtirishi mumkin. Shu bois, o'zbek tilidagi qo'shimchalarni semantik jihatdan o'rganish til tizimining ishlash mexanizmini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilida qo'shimchalar odatda ikki katta guruhga ajratiladi: so'z yasovchi va shakl yasovchi qo'shimchalar. So'z yasovchi qo'shimchalar yangi lug'aviy birliklar hosil qiladi. Masalan, kitob so'ziga qo'shilgan -chi komponenti kitobchi so'zini yaratadi va bu yangi so'z kasb egasini bildiradigan alohida leksemaga aylanadi. Bolalik, yoshlik, dehqonchilik, kabi so'zlar ham asosan -lik, -chilik qo'shimchalari orqali yasaladi. Bu qo'shimchalarning semantik vazifasi predmet yoki holatning mohiyatini ifodalash, uni nomlash va tasniflashdir. Shuningdek, -garlik, -kor, -shunos, -don kabi qo'shimchalar mavjud so'zga ilmiylik, kasb-maslak yoki mahorat ma'nosini qo'shadi. Masalan, tilshunos, tabiatchi, mehnatkor. Demak, so'z yasovchi qo'shimchalar tilning semantik maydonini kengaytiradi, yangi tushunchalar yaratadi va tafakkurning rivojiga xizmat qiladi.

Semantik vazifaning yana bir muhim ko'rinishi — so'z ma'nosini toraytirish, yumshatish, erkalash yoki ulug'lashdir. Masalan, qizaloq, bolacha, opajon, akavoy, quyoncha kabi so'zlarda ishlatilgan -cha, -chaq, -jon, -voy kabi qo'shimchalar so'zning emotsional rangini o'zgartiradi. Bu qo'shimchalarning vazifasi lug'aviy ma'noni keskin o'zgartirmasdan, unga hissiy bo'yoq qo'shishdan iborat. O'zbek tili uchun xos bo'lgan bu usul muloqotda samimiylilik, mehr va munosabatni ifodalashda juda muhim. Masalan, opa deganda oddiy nom tushunilsa, opajon so'zida mehr, hurmat va yaqinlik tuyg'usi seziladi.

Ba'zan kichraytirish qo'shimchalari nafaqat predmetning kichikligini, balki uning erkaligi, yoqimlilikini ham ifodalaydi. Masalan, uycha — kichik uy; qizaloq — kichraytirish bilan birga mehr ifodasi; kitobcha esa ko'proq zamonaviy adabiyotlarda kichik hajm ma'nosida qo'llanadi. Demak, kichraytirish qo'shimchalari semantik jihatdan bir necha qatlamga ega: miqdoriy (kichiklik), emotsional (erkalash), stilistik (muloyimlik).

O'zbek tilida shakl yasovchi qo'shimchalar ham semantik jihatdan muhim rol o'ynaydi. Ular so'zning lug'aviy ma'nosini o'zgartirmasdan, grammatik ma'no hosil qiladi, ammo shu bilan birga umumiy gap mazmuniga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, fe'l zamon qo'shimchalari harakatning vaqtini bildiradi: keladi, kelmoqda, kelgan, kelmadi, kelar kabi shakllar zamon, davomiylik, ehtimol, bajarilganlik kabi semantik ma'nolarni yaratadi. Kelar shakli odat, ehtimol yoki umumiy harakat ma'nosini ifodalaydi. Keldi esa qat'iy o'tgan zamonni bildiradi va harakatning yakunlanganligini anglatuvchi semantik yuklamaga ega.

Shaxs-son qo'shimchalari ham semantik jihatdan ahamiyatlidir. Masalan, keldim bilan keldingiz shakllari grammatik jihatdan boshqacha bo'lsa-da, ular semantik jihatdan ham farq qiladi: keldingiz hurmat ma'nosini o'zida mujassam etadi. Ko'plik qo'shimchasi -lar esa faqat ko'plikni emas, balki hurmat maqomini ham ifodalaydi: dadamlar keldilar kabi. Bunday holda qo'shimcha grammatik emas, semantik xoslikni ifodalaydi. Shuningdek, -lar qo'shimchasi ba'zan umumlashtirish yoki barakali ko'plik ma'nosini ham beradi: bug'doylar pishdi kabi holatlar bunga misol bo'ladi.

Kelishik qo'shimchalari ham semantik jihatdan turlicha munosabatlarni bildiradi. Masalan, uyga — yo'nalish; uydan — boshlanish nuqtasi; uyda — joy; uyning — egalik ma'nosi. Bu qo'shimchalar til tizimidagi sintaktik munosabatni shakllantirish bilan birga mazmuniy bog'lanishlarni ham yaratadi. Shu orqali qo'shimchalar gapning umumiy ma'nosini shakllantiradi, holat, harakat va predmetlar o'rtasidagi semantik aloqalarni ko'rsatadi.

Shuningdek, fe'lning nisbat qo'shimchalari ham semantik ma'no yaratadi. Masalan, yuvindi, yuvindi, yuvishdi kabi shakllarda harakatning bajarilishi, kim tomonidan sodir bo'lgani, ishtirokchilarning miqdori o'zgaradi. O'zlik nisbatdagi yuvindi so'zida "o'zi o'zini yuvdi" ma'nosi seziladi. Majhul nisbatda esa harakat bajaruvchisi ko'rsatilmaydi — uyildi, olindi. Bu qo'shimchalarning vazifasi grammatik bo'lsa-da, ular ma'noga ta'sir qiluvchi muhim semantik vositalardir.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilidagi qo'shimchalar til tizimining eng faol va eng sermazmun qismlaridan biridir. Ular yangi so'zlar yaratadi, ma'no nozikliklarini belgilaydi, emotsional va stilistik bo'yoq beradi, grammatik munosabatlarni ifodalaydi. Semantik jihatdan qo'shimchalar tilning mantiqiy-mazmuniy tuzilishini shakllantiradi, so'zlar va gaplar o'rtasidagi ma'no aloqalarini mustahkamlaydi. Bu jihatdan affiksatsiya o'zbek tilining eng rivojlangan va eng samarali ma'no yaratish mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Tilning boyligi, ifoda imkoniyatlari va ta'sir kuchi ko'p jihatdan aynan qo'shimchalarning serqirra semantik vazifasi bilan bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ne'matov H., Hojiyev A. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 1995.
2. Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2006.
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent, 2008.
4. Nurmonov A. O'zbek tili morfologiyasi. – Toshkent, 2013.
5. Hojiyev Yo. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O'zMU, 2017